

સમજણ - નીલમ દોશી

[ગુજરાતી સાહિત્યના વિવિધ પ્રકારો પૈકી 'બાળનાટકો' ક્ષેત્રે ખૂબ ઓછા સંગ્રહો પ્રકાશિત થયેલા છે. તાજેતરમાં જાણીતા સાહિત્યકાર નીલમબેન દોશીનું 'જન્મદિવસની ઉજવણી'નામનું પુસ્તક સુંદર બાળનાટકો લઈને આવ્યું છે. આ નાટ્યસંગ્રહની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે તેમાંના દરેક નાટક સફળતાપૂર્વક ભજવાઈ ગયેલ છે અને સુંદર પ્રતિસાદ મેળવી ચૂકેલ છે. આજે માણીએ તેમાંથી એક બાળનાટક. રીડગુજરાતીને આ પુસ્તક ભેટ મોકલવા માટે શ્રીમતી નીલમબેનનો (ઓરિસ્સા) ખૂબ ખૂબ આભાર. આપ તેમનો આ સરનામે nilamhdoshi@yahoo.com અથવા આ નંબર પર +91 9556146535 સંપર્ક કરી શકો છો. પુસ્તક પ્રાપ્તિની વિગત લેખના અંતે આપવામાં આવી છે.]

પાત્રો :

દાદીમા

પપ્પા

અનંત : (તેમનો દીકરો લગભગ દસ વરસનો)

હિનલ : (અનંતની નાની બહેન આઠ વરસની)

સ્થળ :

મધ્યમ વર્ગનું હોય તેવું સમાન્ય ઘર.

(બંને બાળકો યુનિફોર્મમાં તૈયાર થઈને અંદરથી આવે છે. દાદીમા માળા ફેરવતાં બેઠાં છે.)

અનંત : ગુડ મોર્નિંગ દાદીમા

દાદીમા : જે શ્રીકૃષ્ણ કે'વાય બેટા....

હિનલ : દાદીમા, અમને તો સમજાતું જ નથી કે અમારે તમારું માનવું કે સ્કૂલમાં ટીચરનું ?

દાદીમા : એટલે ?

અનંત : એટલે એમ જ કે તમે કહ્યા કરો કે ગુજરાતીમાં બોલો.... આપણી માતૃભાષામાં વાત કરો....

હિનલ : ને સ્કૂલમાં ભૂલથી પણ ગુજરાતીમાં બોલાઈ જવાય તો ટીચર ગુસ્સે થાય છે.

અનંત : એટલે અમારે તો બંને વચ્ચે સેન્ડવીચ જ થવાનું.

હિનલ : અરે, ક્યારેક ક્યારેક તો કંઈ સમજાય પણ નહીં. તમે કહો છો, 'લે બેટા, આ ફલાવરનું શાક...'

અને સ્કૂલમાં ટીચર કહેશે પાંચ ફલાવરનાં નામ આપો.

અનંત : અને પપ્પા કહેશે હાય ! માઈ સન... અને સ્કૂલમાં કહે.... 'Where is rising Sun ?'

હિનલ : આ બધા શબ્દોના ગોટાળા... ને અમારી મૂઝવણનો તો પાર નહીં....

દાદીમા : મને તો કઈ ખબર નથી પડતી.

અનંત : અરે દાદીમા, જવા દો..... એ બધી વાતો તમને નહીં સમજાય.

દાદીમા : કેમ અમને નહીં સમજાય ? ને એવું હોય તો તમે સમજાવો.

હિનલ : સમજાવું ? ઓ.કે. જુઓ એક નાનકડું ગીત કહું છું. સાંભળો (બંને ગાય છે.)

‘મીના શીખતી અંગ્રેજી ને લીના શીખે ગુજરાતી

મીના કહે ડેડી..... ને લીનાને ગમે પપ્પા.....

મીના સૂંઘે રોઝ ને લીનાનો ગુલાબગોટો.....

મીના ફેંકે થેંક્યુ ને લીના માને આભાર...

મીના પાસે છે મની ને લીનાને ગમે પૈસા.....’

[અચાનક અનંત ઘડિયાળ સામે જુએ છે અને કહે છે :]

અનંત : અરે એય.... આઠ વાગી ગયા. સ્કૂલનો સમય થઈ ગયો ભાગ જલદી. (બંને જલદી જાય છે)

દાદીમા, બાય... બાકીનું આવીને, મોડું થઈ ગયું.

દાદીમા : અરે બેટા, સંભાળીને જાજો.

[દશ્ય બીજું]

સ્થળ : એ જ ઘર. (અનંત અને હિનલ સ્કૂલેથી આવે છે. બૂટ-મોજાં ઉતારીને એક બાજુ ફેંકે છે. બંને થોડાં ગુસ્સામાં ને થોડાં ઉદાસ છે.)

હિનલ : બધાં પ્રવાસમાં જાય.... બસ આપણે જ નહીં.

અનંત : આવા મોટા પ્રવાસમાં જવાની કેવી મજા આવે ? પણ મને નથી લાગતું કે આપણને પપ્પા હા પાડે.

હિનલ : ના, ના, જોને પહેલાં આપણે ગયાં જ હતાં ને ? ક્યાં ના પાડી હતી ? મમ્મીએ સરસ નાસ્તો પણ બનાવી જ આપ્યો હતો ને ?

અનંત : એ તો સવારથી સાંજ જ જવાનું હતું ને ? આમાં તો કેમ્પના ત્રણ હજાર રૂપિયા ભરવાના છે ને પપ્પા છે કંજૂસ. હમણાં ના પાડી દેશે (રડમસ અવાજે) જોજે ને આપણે જવાશે જ નહીં ને !

હિનલ : તો શું કરશું ?

અનંત : (ગુસ્સાથી) શું કરશું શું ? આ વખતે તો હું માનવાનો જ નથી... જીદ કરશું, ભૂખ હડતાલ કરશું પણ પ્રવાસે જવાના પૈસા તો લેશું જ. આવા સમર કેમ્પમાં છેક કુલ્લુ મનાલી જવાનું આપણને મન ન થાય ?

હિનલ : મારીચે બધી બહેનપણીઓ જવાની છે.

અનંત : આ વખતે આપણે માનવું જ નથી હો.

[મમ્મી આવે છે.]

મમ્મી : ઓહ ! બેટા, આવી ગયાં ?

બંને : (ગુસ્સાથી) હા, આવી તો જઈએ જ ને ?

મમ્મી : કેમ આજે આમ બોલો છો ? ભૂખ લાગી છે ? તમારા માટે ગરમ નાસ્તો તૈયાર જ છે હો !

અનંત : અમારે નાસ્તો નથી કરવો.

મમ્મી : પણ થયું શું ?

હિનલ : મમ્મી, આજે અમારી એક વાત માનીશ ?

મમ્મી : ચોક્કસ માનીશ. મારી લાડકી દીકરીની વાત ન માનું એમ બને ?

અનંત : અને હું ?

મમ્મી : અને તું મારો લાડકો દીકરો. બોલો, શું વાત છે ?

અનંત : મમ્મી, વાત એમ છે ને કે અમારી સ્કૂલમાંથી આ વેકેશનમાં સમર કેમ્પ જવાનો છે.

મમ્મી : (મોઢું પડી જાય છે. ધીમેથી) સમર કેમ્પ ?

અનંત : હા. કુલુ મનાલી.... ને એમાં અમારા બધાય મિત્રો જવાના છે.

હિનલ : મમ્મી..... પ્લીઝ.... અમારેય જવું છે.

મમ્મી : કેટલા પૈસા ભરવાના છે ?

અનંત : ફક્ત ત્રણ હજાર રૂપિયા.

મમ્મી : ત્રણ હજાર !

અનંત : મમ્મી, ત્યાં છેક લઈ જાય તો એટલા તો હોય જ ને ? મારા બધા મિત્રો તો કહે છે કે બહુ સસ્તામાં આટલા બધા દિવસો લઈ જાય છે. આ તો સ્ટુડન્ટ કન્સેશન છે ને એટલે.....!

મમ્મી : પણ બેટા....

હિનલ : પ્લીઝ.... મમ્મી....

અનંત : ને મમ્મી, પપ્પાને પણ તારે જ સમજાવવાના છે. હંમેશાં અમને ના જ પાડે છે એ ન ચાલે હોં !

મમ્મી : (એક બાજુ જઈને) પપ્પાને શું સમજાવું ? ને તમને પણ શું સમજાવું ? મા-બાપની લાચારીની વાત અત્યારે તમને કેમ સમજાવીએ ?

અનંત : મમ્મી, પ્લીઝ.... ના, ન કહેતી હો.

મમ્મી : સારું. પપ્પા હમણાં આવવા જ જોઈએ. ચાલો, ત્યાં સુધીમાં તમે નાસ્તો કરી લો.

અનંત : નહીં અમને ભૂખ નથી.... (હિનલ સામે જોઈ ઈશારો કરે છે)

હિનલ : મને પણ ભૂખ નથી લાગી. (મમ્મી સમજી જાય છે. પણ શું બોલવું તે ખબર ન પડવાથી ઉદાસ થઈને બેસી જાય છે.)

[ત્યાં પપ્પા આવે છે. આવીને ખુરશી પર બેસે છે. છોકરાંઓ સામે જોઈ સ્મિત કરે છે. પણ આજે તેઓ હસવાનાં મૂડમાં નથી.]

પપ્પા : અનંત લે તારાં બેટ અને બોલ. (આપે છે) તેં મંગાવ્યાં હતાં ને ? અને હિનલ, આ તારી કેડબરી. ખુશ ? (છોકરાંઓ લેતાં નથી, ચૂપચાપ બેસી રહે છે.)

પપ્પા : કેમ, આજે શું થયું છે મારા દીકરાઓને ?

અનંત : મમ્મી, તું જ કહે ને.....

પપ્પા : અરે, મમ્મીને કહેવું પડે એવું વળી શું છે ?

અનંત : હિનલ, તું જ કહે ને.... આમે પણ તું પપ્પાની ચમચી છે.

પપ્પા : અરે એટલું બધું સસ્પેન્સ શું છે ?

હિનલ : પપ્પા, સસ્પેન્સ કંઈ નહીં.... આ તો અમારી સ્કૂલમાંથી આ વેકેશનમાં સમર કેમ્પ જવાનો છે.

અનંત : કુલુ-મનાલી....

પપ્પા : કેટલા પૈસા ભરવાના છે ?

હિનલ : રૂપિયા ત્રણ હજાર એકના.

અનંત : પપ્પા પ્લીઝ.... અમે જઈએ ને ? બે દિવસમાં નામ લખાવી દેવાનાં છે.

પપ્પા : એટલે કુલ છ હજાર રૂપિયા.

મમ્મી : હા. છ હજાર. (પપ્પાની સામે જોઈ રહે છે.)

પપ્પા : તમને ખબર છે ને કે તમારા પપ્પાની આવક એટલી નથી કે તમને આટલા બધા પૈસા આપી શકે !

મમ્મી : હા, બેટા, બાકી પોતાનાં છોકરાં પ્રવાસમાં જાય એ કોને ન ગમે ?

પપ્પા : મને પણ તમને મોકલવાની ઘણી હોંશ છે. પણ હવે તમે એટલાં નાનાં નથી કે તમે સમજી ન શકો, ને મને ચોખ્ખી વાત કરવાની ટેવ છે. એટલે આડી-અવળી વાત કરવાને બદલે હું સ્પષ્ટ જ કહીશ. મને આશા છે કે તમે મારી મજબૂરી સમજી શકશો. મારી પાસે એટલા પૈસા નથી.

અનંત : (રડમસ અવાજે) પપ્પા, પ્લીઝ..... કંઈક કરો ને !

પપ્પા : શું કરું બેટા ? પૈસા હોત તો હું ના થોડો પાડત ?

હિનલ : ના, પપ્પા, તમે ધારો તો બધું કરી શકો. બહાનાં ન કાઢો હો.

પપ્પા : બહાનાં નથી... હકીકત કહું છું.

અનંત : તમે તો આખો દિવસ બહારગામ જાવ જ છો ને ?

પપ્પા : એ થોડો ફરવા જાઉં છું ? એ તો ઓફિસના કામે જવું પડે છે. અને એનો ખર્ચો તો કંપની આપે.

હિનલ : ના. પપ્પા... એ અમે કંઈ ન જાણીએ. આ વખતે તો તમારે જવા દેવાં જ પડશે.

પપ્પા : (ગુસ્સે થાય છે) એક વાર સાચી વાત કહીને સમજાવ્યાં. પછી જીદ કરવાની જરૂર નથી. એક વાર ના કહી કે આપણને પોષાય તેમ નથી એટલે વાત પૂરી....

અનંત : પણ પપ્પા....

પપ્પા : (એકદમ ગુસ્સાથી) બસ.... બહુ થયું. હવે દલીલો નહીં. હવે એ વાત પૂરી.

મમ્મી : ચાલો પહેલાં બધાં જમી લઈએ. ચાલ બેટા,

અનંત-હિનલ : અમારે નથી જમવું.

પપ્પા : એ વળી શું ?

અનંત : એટલે એમ કે અમારે નથી જમવું.

હિનલ : અમને ભૂખ નથી લાગી.

મમ્મી : બેટા, એવી જીદ ન કરાય. અનાજ તો દેવતા છે. એનું અપમાન ન કરાય. (બંને કંઈ બોલતાં નથી. ચૂપચાપ અદબ વાળીને બેસી રહે છે. મમ્મી-પપ્પા સામે જુએ છે.)

પપ્પા : (ગુસ્સાથી) એને ન જમવું હોય તો કંઈ નહીં.... મનાવવાની જરૂર નથી. આમ જ જિદી થઈ ગયાં છે. ભૂખ લાગશે ત્યારે જાતે જમશે. ચાલ, હું તો થાકી ગયો છું, આવતાં વેંત.....

મમ્મી : (રડમસ અવાજે) પણ.....

પપ્પા : પણ ને બણ કંઈ નહીં.... હવે એ લોકો નાનાં નથી. તેમણે હવે સમજતાં શીખવું જ પડશે. સાચી વાત જે છે એ કહી દીધી. (ગુસ્સાથી) હવે શું મારે ચોરી કરવી કે ઉધાર માગવા ? (મમ્મીને હાથ ખેંચી અંદર લઈ જાય છે.)

અનંત : (ગુસ્સાથી) જોયું ને ? મને ખબર જ હતી કે ના જ પાડશે. બહાનાં તૈયાર જ હોય છે.

હિનલ : પણ હવે ? હવે શું કરશું ?

અનંત : હવે ભૂખહડતાલ... ગાંધીચીંધ્યા માર્ગે.... સત્યાગ્રહ.... અનશન.... આપણે ભણ્યાં છીએ ને ?

હિનલ : (રોતલ અવાજે) પણ ભાઈ, મને તો ભૂખ લાગી છે...

અનંત : બહાદુર થા બહાદુર.... એક દિવસ ભૂખી નથી રહી શકતી ?

હિનલ : પણ એક દિવસમાં પૈસા નહીં આપે તો ?

અનંત : જરૂર આપશે. આપણે ભૂખ્યાં રહીએ એ કોઈને નહીં ગમે. એની તો આપણને વે ખબર છે. આ વખતે તો પપ્પાને પૈસા આપવા જ પડશે....

[બંને ચૂપચાપ બેસી રહે છે.]

[દશ્ય : 3]

[દાદીમા, મમ્મી, પપ્પા ત્રણે ઉદાસ ચહેરે બેઠાં છે. બંને છોકરાંઓ બારણામાંથી ડોકિયું કરે છે.]

અનંત : હિનલ, મને લાગે છે ત્રણ ભેગાં મળીને આપણી જ વાત કરે છે. વાંધો નહીં.... દાદીમા હંમેશની જેમ આપણો પક્ષ લઈને પપ્પાને સમજાવશે જ. ચાલ. એક કામ કરીએ. આપણે છાનાંમાનાં અહીં સંતાઈને તેમની વાતો સાંભળીએ. આપણને પણ ખબર તો પડે કે આપણી શી વાતો કરે છે.

હિનલ : મને તો ભૂખ પણ બહુ લાગી છે હોં.

અનંત : અરે ચિંતા ન કર. દાદીમા છે એટલે આપણને ન્યાય મળશે જ.

[બંને બારણા પાછળ સંતાઈને ઊભાં છે અને સાંભળે છે.]

પપ્પા : બા, તમે આજે કેમ જમ્યાં નહીં ?

દાદીમા : બેટા, આજે છોકરાંઓએ ખાધું નથી.... મારા ગળે કોળિયો કેમ ઊતરે ?

પપ્પા : ખાવું તો કોઈને વે ક્યાં ભાવ્યું છે ? પણ છોકરાંઓની ખોટી જીદ કેમ ચાલે ?

મમ્મી : બધાં જતાં હોય એટલે છોકરાંઓને પણ મન તો થાય ને ?

પપ્પા : હા, પણ મન થાય એ બધું જિંદગીમાં થોડું મળી શકે છે ? મન તો મનેવે ઘણું થાય છે.... પણ થઈ શકે છે એકેય ઈચ્છા પૂરી ?

મમ્મી : છોકરાંઓ નાનાં છે એટલે અત્યારે સમજી ન શકે.

પપ્પા : મનેવે છોકરાંઓને પ્રવાસે મોકલવાનું મન શું નહીં થતું હોય ? ના પાડવી મને કેટલી આકરી લાગે છે તે તેમને શી ખબર પડે ?

મમ્મી : હા, પણ આપણી લાચારી તેમને કેમ સમજાવવી ?

દાદીમા : એક કામ કરીએ.

પપ્પા : શું ?

દાદીમા : મારી આંખના ઓપરેશન માટે તું પૈસા ભેગા કરે છે ને ?

પપ્પા : હા, તો એનું શું છે ?

દાદીમા : તો એ પૈસા છોકરાંઓને પ્રવાસમાં જવા આપી દે.

પપ્પા : (ગળગળા અવાજે) બા, પછી ઓપરેશનના પૈસા ક્યાંથી કાઢવા ? હજુ તો એ પણ પૂરા જમા નથી થયા. આવતા મહિને તો ગમે તેમ કરીને કરાવવું જ પડશે, એમ ડોક્ટરે કહ્યું છે.

દાદીમા : ના, વાંધો નહીં. ઓપરેશન થોડું મોડું કરાવશું. છોકરાંઓ આમ નિરાશ થાય એ મને ગમે નહીં.

પપ્પા : ને બા, તમને આટલી તકલીફ છે એનું શું ?

દાદીમા : મોટાંઓ તો તકલીફ સહન કરી શકે. નાનાં છોકરાંઓનું મન તૂટી જાય.

પપ્પા : ના. બા, હું એવું ન કરી શકું. જેમ છોકરાંઓ મને વહાલાં છે, એમ તુંવે મારી મા છો. હું જ કંઈક બીજો રસ્તો શોધીશ. તું ચિંતા ન કર.

દાદીમા : બીજો રસ્તો એટલે શું ? ઉધાર જ માગવાનોને કોઈ પાસે ?

પપ્પા : બીજું શું કરું ?

મમ્મી : આપણે ક્યારેય કોઈ પાસે હાથ નથી લંબાવ્યો. હંમેશાં સ્વમાનથી જીવ્યાં છીએ. ખાલી છોકરાંઓની જીદ માટે થઈને....

પપ્પા : કંઈ વાંધો નહીં. એ પણ છોકરાંઓ માટે કરશું.

મમ્મી : ના, ના, મને વિશ્વાસ છે. આપણાં બાળકો એવાં અસંસ્કારી કે જિદી નથી જ. તેમને સાચી વાત ફરીથી સમજાવશું તો જરૂર સમજશે. મને તેમનામાં પૂરો વિશ્વાસ છે.

પપ્પા : બધું કહી તો જોયું કે પૈસા નથી....

મમ્મી : ના, એમ નહીં. આપણે એમને પ્રેમથી પાસે બેસાડીને... વિગતવાર ક્યાં સમજાવ્યાં છે ? એમ જ એક વાક્યમાં કહી દઈએ એટલે એમને તો એમ જ થાય ને કે આપણે બહાનાં કાઢીએ છીએ.

પપ્પા : ના, ના, એ બધાં કરતાં હું જ કંઈક રસ્તો કાઢી લઈશ. હવે પહેલાં તું બંનેને સમજાવીને જમાડ. બીજી બધી વાત પછી.

મમ્મી : હા, આપણે કોઈ પણ ક્યાં શાંતિથી જમી શક્યાં છીએ ? બાળકો ભૂખ્યાં હોયને મા-બાપને ગળે કોળિયો કેમ ઊતરે ? ચાલો અંદર. (બધાં અંદર જાય છે.)

[અનંત અને હિનલ આવે છે. બંનેની આંખમાં આંસુ છે.]

અનંત : હિનુ, આપણે આવાં અસંસ્કારી છીએ ?

હિનલ : ને દાદીમા તો આપણને કેટલાં વહાલાં છે ! તેના ઓપરેશનના પૈસાથી આપણે શું પ્રવાસમાં જઈને મજા કરીએ ?

અનંત : ના, ના, મને લાગે છે આપણી જ ભૂલ હતી. મમ્મી-પપ્પા બહાનાં નથી કાઢતાં. દુનિયામાં બધા થોડા પૈસાદાર હોય છે ?

હિનલ : જેને પ્રવાસમાં જવું હોય એ ભલે જાય. આપણને એનાથી ફરક નથી પડતો.

અનંત : આપણાં મમ્મી, પપ્પા, દાદીમા બધાં ખુશ રહે તો જ આપણે ખુશ રહી શકીએ ને ?

[ત્યાં મમ્મી-પપ્પા આવે છે.]

મમ્મી : ચાલો બેટા, હવે જમી લો.

પપ્પા : ને ચિંતા ન કરો.... તમારા પ્રવાસમાં જવાની વ્યવસ્થા થઈ જશે. ઓ.કે. ? હવે ખુશ ?

[બંને બાળકો કંઈ બોલતાં નથી.]

મમ્મી : હવે શું છે ? પપ્પામાં વિશ્વાસ નથી ? કેમ બોલતાં નથી ?

અનંત : પપ્પા, શું બોલીએ ?

હિનલ : અમે કંઈ એવાં જિદી છોકરાં નથી.

મમ્મી : એટલે ?

અનંત : એટલે એમ જ કે અમને અમારી ભૂલ સમજાઈ ગઈ છે.

હિનલ : અમારે પ્રવાસમાં જવું જ નથી.

અનંત : ને અમે ક્યારેય કોઈ પણ ખોટી વસ્તુની જીદ પણ નહીં કરીએ.....

પપ્પા : પણ....

અનંત : પણ.... કાંઈ નહીં. અમે તમારી બધી વાત સાંભળી છે. પ્લીઝ પપ્પા. અમને માફ કરો. (બંને સાથે) અમને માફ કરો.

મમ્મી : (ગર્વથી) હું કહેતી જ હતી ને કે મારાં છોકરાંઓ અસંસ્કારી નથી જ. (બંનેને વહાલ કરે છે.)

પપ્પા : મારાં નહીં.... આપણાં કહે. બેટા, 'We are proud of you'.

હિનલ-અનંત : (સાથે) પપ્પા. અમે પણ....

[દાદીમા અંદરથી આવે છે.]

દાદીમા : ને બેટા. મને તો તમારા બધાનું ગૌરવ છે. (છોકરાંઓ દાદીમાને ભેટી પડે છે.....)

[પડદો પડે છે.]

[કુલ પાન : 110. કિંમત રૂ. 75. પ્રાપ્તિસ્થાન : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-1 ફોન : +91 79 22144663. ઈ-મેઈલ : goorjar@yahoo.com]